

**MEHNAT SALOHİYATIDAN SAMARALI FOYDALANISHNI IJTIMOİY-
IQTISODIY MOHIYATI**

Ergashov Doston Boxodir o'g'li
ToshDAU, magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada mehnat salohiyatidan samarali foydalanishni ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlari: Mehnat, samaradorlik, iqtisodiy, ijtimoiy, aholi.

Annotation. This article provides information about the socio-economic nature of the effective use of labor potential.

Key words: Work, productivity, economic, social, population.

Аннотация. В данной статье представлена информация о социально-экономической природе эффективного использования трудового потенциала.

Ключевые слова: Работа, производительность, экономическая, социальная, население.

Respublikamizda bozor munosabatlarini samarali tatbiq etish, aholini ish bilan ta'minlash va bu orqali ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga erishish eng avvalo mavjud mehnat salohiyatidan unumli foydalanishga bog'liq. Mehnat salohiyati esa, ma'lumki, ishlab chiqarishning asosiy omili bo'lib, boshqa resurslarga nisbatan o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Mehnat salohiyatini tadqiq etish uning resurs tarzidagi mazmuni va mohiyatini ham sifat, ham miqdor jihatidan ochib beradi. Mehnat salohiyatini ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya sifatida shakllanishi, uning tadqiq etilishi va o'rganilishi bir necha bosqichlarni bosib o'tdi. Ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning rivojlanib borishi natijasida «ishchi kuchi», «mehnat resurslari», «mehnat salohiyati» kabi iqtisodiy tushuncha va kategoriyalarning ham ma'no va mazmuni birmuncha o'zgarib bormoqda. Bu tushunchalar faqat ilmiy-iqtisodiy adabiyotlarda emas, balki kundalik amaliyotimizda ham keng foydalanila boshlandi. Iqtisodiy adabiyotlarda hozirgacha jamiyatning mehnat salohiyati tushunchasiga turli xil qarashlar mavjud bo'lib, bu tushuncha bilan bog'liq bo'lgan «mehnat resurslari» va «ishchi kuchi» tushunchalarini undan farqlash zaruriyati bo'lganligi sababli ushbu tushunchalar munozarali masala bo'lib qolmoqda.

«Mehnat salohiyati» kategoriyasi turli xil mualliflar tomonidan turlicha talqin qilingan bo'lib, bu mehnat salohiyatini hozirgi paytda iqtisodiy o'sishning o'ziga xos qonuniyatlarini aniqlashni qiyinlashtiradi. Bu borada, bir tomondan, mehnat salohiyati to'g'risidagi to'plangan qarashlar umumlashtirib, bir tizimga tushirilsa, boshqa tomondan mehnat salohiyatining shakllanishi, foydalanish va uning kelajakda rivojlanish yo'llarini boshqarishni takomillashtirish uchun zarur bo'lgan keng doiradagi nazariy-metodologik masalalarni yoritib berish zarur.

«Mehnat salohiyati» mehnat imkoniyati, quvvati, mehnat bilan bog'liq kuchlarning mavjudligi degan ma'noni bildiradi. Mazkur kategoriyaning tahlil qilib, ba'zi olimlar mehnat salohiyati bilan mehnat resurslari bir-biridan farq qiladi, mehnat salohiyati mehnat resurslari va ishchi kuchiga nisbatan kengroq tushuncha

deydilar. Bu borada rossiyalik olim, akad. L.I.Abalkin «salohiyat» va «resurs» tushunchalarini bir-biriga qarama-qarshi qo'yish kerakmas, shuningdek, ularni bir xil qilib qo'yish ham to'g'ri kelmaydi, chunki bir qism butun bo'lmaydi, deb ta'kidlaydi.

Hozirgi vaqtda mehnat salohiyati to'g'risidagi qarashlarni ikki yo'nalishga ajratib ko'rsatish mumkin:

Birinchi yo'nalish tarafdorlari, mehnat salohiyati bu jamiyatni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan turli xildagi mehnat bilan bog'liq resurslar majmuidir deydi. Mehnat salohiyatini ifodalashda ko'pchilik tadqiqotchilar unga «resurs sifatida» yondashadilar.

«Salohiyat» kategoriyasini talqin qilib, V.G.Kostakov, G.G.Sergeyeva, L.S.Chijova kabi bir qator rossiyalik iqtisodchi olimlar, mehnat salohiyati – bu jamiyat egalik qilgan mehnat resurslaridir, deydi. Ularning fikricha, mehnatga layoqatli aholining soni va uning sifati tomonlarini birgalikda, uzviy bog'liqlikda ko'rish mehnat salohiyatining real mazmunini ifodalaydi.¹

Moskva Davlat Universitetining professorlari R.P.Kolosova va L.E.Kunelskiylar mehnat salohiyati – bu ijtimoiy ishlab chiqarishda qatnashishga layoqatli bo'lgan barcha fuqarolarni o'z ichiga oladi, deb tushuntiradilar. Ularning fikricha, ishlab chiqarishda bevosita ish bilan band bo'lgan ishchilar bilan bir qatorda ba'zi ijtimoiy va shaxsiy sabablarga ko'ra, xalq xo'jaligida ish bilan band bo'lmagan kishilar ham mehnat salohiyatiga kiradi.²

N.A.Volgin: «Mehnati salohiyati – o'zaro bir-birlari bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina elementlardan tashkil topgan mehnat resurslarining jamidir. U yoki bu elementni ushbu majmuaga kiritishga asos bo'lib xizmat qiluvchi asosiy belgi bu jonli shaxs, organizm egalik qiladigan mehnatga bo'lgan jismoniy va ma'naviy qobiliyatdir. Ushbu qobiliyatlar barcha mehnatga layoqatli uchun, ular ma'lum shart-sharoitlar tufayli mehnatda qatnasha olmayaptilarmi va bunda ular salohiyat ishchilarni tashkil qilsalar ham, bundan qat'iy nazar o'ziga xos mehnat salohiyati bo'ladi», - deydi.

Ukrainalik olim N.V.Korovyakovskaya esa muxim nuqtai nazarni ilgari surib, «mehnati salohiyati – mehnatga layoqatli yoshdagi kishilardan tashkil topadi, shuningdek, pensiyaga chiqsa ham, o'zlarining mehnatga bo'lgan qobiliyatini saqlab qolganlardan iborat bo'ladi», deb hisoblaydi. V.G.Vrublevskiyning ta'kidlashicha, mehnat salohiyati jami ishchi va unga mos mehnat sharoitining birligidan iboratdir. Mehnat salohiyati deganda, u, bir tomondan, uning mazmunini, boshqa tomondan ijtimoiy-iqtisodiy xarakterini ifodalovchi jami ish kuchi va shunga munosib bo'lgan mehnat sharoitining birligidan iborat bo'lgan omilni tushunadi.

Ikkinchi yo'nalish tarafdorlari «omillar» bo'yicha yondashadilar, ular mehnat salohiyatini resurs ko'rsatkichlari bilan bog'liq bo'lmagan shaxsiy va

¹ Чижов Н.А. Управление корпоративными кадрами. – М.: Питер Принт, 2005, 31-с. ² Колосова Р.П. Экономика труда. – М.: МГУ, 2004, 42-с.

² Экономика труда: (социально-трудовые отношения). Под ред. Н.А.Волгина, Ю.Г.Одегов. – М.: «Экзамен», 2004, 132-с.

insoniy omillarning shakli sifatida tavsiflaydi.

M.I.Skarjinskiy mehnat salohiyatini shaxsiy omil harakatining iqtisodiy shakllaridan biri sifatida qaraydi. A.S.Pankratovanning fikricha, mehnat salohiyati – jamiyatning, ishlab chiqarishni rivojlantirish talablariga mos keluvchi shaxsiy omil bilan ta'minlash imkoniyatini miqdoriy ta'riflaydigan tushunchadir. M.M.Skarjinskiyning mehnat salohiyati jamiyatni harakatga keltirishning real va salohiyat imkoniyatlaridir, degan fikridan farqli ravishda A.S.Pankratova mehnat salohiyati – bu shaxsiy omilni miqdoriy namoyon bo'lishidir, deb ta'riflaydi.³

Mehnat salohiyatining miqdoriy va sifatiy tomonlari ta'riflari o'zbekistonlik olim D.N.Raximova tomonidan ham kengroq yoritib berilgan bo'lib, uning fikricha, mehnat salohiyati miqdor ko'rsatkichlari bilan bir qatorda sifat tomonlariga ham ega bo'lishi kerak.⁴

Rossiyalik olim D.N.Karpuxin esa mehnat salohiyati tarkibini A.S.Ponkratova va L.I.Goldin ta'riflariga taqqoslab, kengroq yoritib bergan. U tomondan berilgan ta'riflarning ba'zilari «resurs sifatida» yondashuvchilarning ta'riflari bilan mos keladi. Ayni paytda, u mehnat salohiyatining sifat tomonlariga mehnatning texnika bilan qurollanishi-ni kiritadiki, muallif bu borada «omillar» jihatidan yondashuvchilar tarafdorlariga kiradi.

V.Dobrik, M.I.Dolishniy, S.N.Zlupko, I.S.Maslova va boshqalardan iborat iqtisodchilar guruhi mehnat salohiyatini inson omilini gavdalantiruvchi shakl sifatida qaraydilar. Bu mualliflar mehnat salohiyati mehnatga layoqatli aholini takror ishlab chiqarish jarayoni, texnik, iqtisodiy, ijtimoiy, tashkiliy va siyosiy sharoitlar birligidan iboratdir, deydilar. M.I.Dolishniy talqinida mehnat salohiyati demografik shakllanish va rivojlanish qonuniyatlarini, kasbiy malakalari, ekologik sharoiti, salomatlik, ijodiy, siyosiy, ma'naviy, ahloqiy va mehnat tarbiyasini o'z ichiga oladi. I.S.Maslova mehnat salohiyatiga, aholini, mehnat resurslarini va ishchi kuchining o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy xislatlarini, keyingi rivojlanish imkoniyatlarini belgilaydigan, ijtimoiy ishlab chiqarishning obyektiv shart-sharoitlarini mujassamlashtiradigan, integral shakl sifatida qaraydi.⁵

Yuqorida ko'rsatilgan yo'nalishlar, mehnat salohiyatining ta'rif-larini bir-birlaridan farq qilishidan guvohlik bermoqda. Umuman olganda, mehnat salohiyatiga «omil sifatida» yondashuvchilar, uning mazmunini «resurs sifatida» yondashuvchilarga nisbatan kengroq talqin qiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti. Darslik. T.: "Mehnat" - 2019.
2. Abdurahmonov Q.X., Xolmo'minov Sh.R., Zokirova N.Q. Personalni boshqarish. Darslik. – T.: "O'qituvchi" NMIU, 2018.
3. Abdurahmonov Q.X., Shoyusupova N.T., Bakiyeva I.A. "Mehnat iqtisodiyoti" – T.: TDIU, 2021.

³ Панкратова А.С. Социология труда. – М.: Инфра-М, 2004, 161-с

⁴ Рахимова Д.Н. Трудовой потенциал Узбекистана в условиях переходной экономики: проблемы развития и эффективного использования. – Т.: ТашГУ, 1998. 21-б.

⁵ Маслова И.С. Рабочая сила в пореформенной России. // ЭКО: Экономика и организация промышленного производства. 2002, №12. 151-с.

4. Hayitov A.B., Adilova G.G., Arabov N.U. “Xorijda mehnatga haq to‘lashni tashkil etish” - T.: TDIU, 2021.
5. Рынок труда: Учебное пособие. /Под общ.ред. Абдурахмонова К.Х., Одегова Ю.Г. – Т.: ТФРЕА, 2019.
6. Bakiyeva I.A. “Inson resurslari iqtisodiyoti” fani (O‘quv qo‘llanma) – T.: TDIU, 2021.
7. Abduramanov X.X. “Mehnat resurslari safarbarligi. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDIU, 2021.
8. Xolmuminov Sh.R., Bakiyeva I.A. Mehnat ko‘rsatkichlari tahlili (o‘quv qo‘llanma) – T.: TDIU, 2019.

Internet saytlari

9. <https://givoyles.ru>
10. <http://lex.uz>
11. www.wikipedia.org
12. <http://scholar.google.com>
13. www.scopus.com
14. www.elibrary.ru